

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
КАМ'ЯНЕЦЬ-ПОДІЛЬСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ІВАНА ОГІЄНКА
ФАКУЛЬТЕТ СПЕЦІАЛЬНОЇ ОСВІТИ, ПСИХОЛОГІЇ
І СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ
КАФЕДРА ЗАГАЛЬНОЇ ТА ПРАКТИЧНОЇ ПСИХОЛОГІЇ**

**Кваліфікаційна робота
на здобуття ступеня вищої освіти «бакалавр»
з теми: «ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ТОЛЕРАНТНОСТІ
В ЮНАЦЬКОМУ ВІЦІ»**

**Виконала: студентка 3 курсу
Psms1-B23z групи
спеціальності 053 Психологія
(заочна форма)
Завальницька
Альона Михайлівна**

**Керівник:
Дідик Наталія Михайлівна,
кандидат психологічних наук,
доцент, доцент кафедри загальної
та практичної психології**

**Рецензент:
Михальська Світлана
Анатоліївна, доктор
психологічних наук, професор,
завідувач кафедри спеціальної та
інклюзивної освіти**

Кам'янець-Подільський – 2026 р.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОБЛЕМИ ТОЛЕРАНТНОСТІ В ЮНАЦЬКОМУ ВІЦІ.....	6
1.1. Толерантність як особистісна характеристика.....	6
1.2. Особливості толерантності в осіб юнацького віку.....	17
Висновки до розділу 1.....	23
РОЗДІЛ 2. ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ТОЛЕРАНТНОСТІ В ЮНАЦЬКОМУ ВІЦІ.....	24
2.1 Методика діагностики толерантності в юнацькому віці.....	24
2.2 Результати діагностики толерантності в осіб юнацького віку.....	27
2.3 Рекомендації з розвитку толерантності в юнацькому віці.....	32
Висновки до розділу 2	39
ВИСНОВКИ.....	40
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	43

ВСТУП

Проблема толерантності та її місце в системі ціннісних орієнтацій особистості в сучасних умовах набуває все більшого значення. Жодне суспільство не є й не може бути однорідним, тому що кожне суспільство складається з людей, різних не тільки з погляду їхнього етнічного походження, віросповідання, політичних поглядів, але і з огляду на вік, стать, інтереси, виховання, матеріальне становище тощо.

Толерантність є першим щаблем не тільки до запобігання, але й до подолання стереотипів. Діалог, безпосередній контакт - це найкраще джерело інформації про інших, реальний шлях духовного й культурного зближення, інструмент розв'язання різних проблем. Крім того, це відкритість до міжкультурного спілкування, в основі якого лежить повага до особливостей іншого, іншими словами, його ідентичності [16].

Проблематика толерантності сумісно з тенденцією гуманізації суспільства, підвищенням інтересу до проблем особистісного розвитку, актуалізацією завдань виховання у підростаючого покоління громадянської відповідальності й правової самосвідомості, духовності та культури не насильства. Таке розуміння толерантності передбачає виховання психологічно стійкої, емоційно та етично зрілої особистості [6].

Толерантність є сенсоутворювальним компонентом ціннісної системи особистості, сприяє збереженню особистісної цілісності, є динамічним фактором особистісного становлення, детермінантою розвитку мотиваційної сфери психологічно здорової особистості.

Актуальність питання толерантності у юнацькому віці зумовлена одним із основних чинників, наприклад цифрове середовище та кібербулінг. Адже соціальні мережі створюють простір для порівняння себе з іншими, що може призводити і в деяких випадках призводить до нетерпимості, тривожності та депресії. На це значною мірою впливає фактор психологічної особливостей юнацького віку. Адже це період коли в психіці юної особи виділяють такі поняття як «свій» і «чужий». І якщо в житті юної особи не

буде прикладу моделі толерантної поведінки з боку авторитетних старших людей, то з великою імовірністю наслідком цього може бути закріплення в свідомості і підсвідомості юної особи стереотипів, упередженого ставлення до інших за етнокультурними чи фізичними ознаками.

Психологічна характеристика старшого шкільного віку виступає підґрунтям для визначення провідних педагогічних умов та пошуку ефективних форм організації, методів і засобів педагогічної взаємодії спрямованої на формування толерантності в учнів старшої школи.

Актуальність психологічного супроводу толерантної поведінки в юнацькому віці, зумовлена необхідністю зниження конфліктності у суспільстві, адаптації до стресових умов та розуміння різноманітності комунікативних навичок, релігії, гендеру та толерантності до нетерпимості.

Проблему толерантності у юнацькому віці вивчали: О. С. Аркатова, Л. В. Буря, С. В. Демидова, С. Івах, І. Паласевич, О. Ю. Пономарьова, О. К. Праченко, С.О. Ставицька, Т.І. Ханецька та ін. Разом з тим, ця актуальна проблема вивчена ще недостатньо. Це стало **темою** нашого дослідження – «Психологічні особливості толерантності в юнацькому віці».

Об'єктом дослідження є толерантність осіб юнацького віку.

Предмет дослідження – психологічні особливості толерантності в осіб юнацького віку.

Мета дослідження – вивчити психологічні особливості толерантності в юнацькому віці.

Під час дослідження були поставлені такі **завдання**:

1. Проаналізувати толерантність як особистісну характеристику
2. Розкрити особливості толерантності в осіб юнацького віку
3. Експериментально вивчити толерантність в юнацькому віці
4. Запропонувати рекомендації з розвитку толерантності в осіб юнацького віку

Методи дослідження. Для розв'язання поставлених завдань було використано такі методи: теоретичні (аналіз психолого-педагогічних

джерел), емпіричні (інтерв'ю, анкетування «Визначення загальної комунікативної толерантності за В. В. Бойко»).

Теоретичним значенням наукової роботи є теоретичні основи формування в осіб юнацького віку толерантності, що можуть бути використані при написанні наукових робіт з цієї проблематики.

Практичне значення роботи. Результати проведеного експериментального дослідження можна використати у практичній діяльності психологів закладів загальної середньої освіти при створенні програм для формування безпечного освітнього простору зі старшокласниками.

Апробація результатів дослідження. Результати дослідження апробовано на XVIII Міжнародній науково-практичній заочно-дистанційній конференції «Актуальні проблеми психології особистості та міжособистісних взаємин», м. Кам'янець-Подільський, 23 квітня 2026 р. та у регіональній звітній конференції студентів, опубліковано 1 тези з теми дослідження.

Базою дослідження є Новоушицький ліцей Новоушицької селищної ради Хмельницької області.

Структура роботи передбачає: вступ, два розділи, висновки, список використаних джерел (40 найменувань). Обсяг роботи складає 47 сторінок.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОБЛЕМИ ТОЛЕРАНТНОСТІ В ЮНАЦЬКОМУ ВІЩІ

1.1 Толерантність як особистісна характеристика

Толерантність (від лат. *tolerantia* – стійкість, витривалість, терпимість.) – термін, що означає терпимість до іншого світогляду, способу життя, поведінки і звичаїв [14]. Це повага до свободи іншої людини, її поглядів, думок, поведінки, прийняття і правильне розуміння різноманіття культур нашого світу, форм самовираження людини і способів вияву людської індивідуальності [32].

«Толерантність — це обов’язок сприяти утвердженню прав людини, плюралізму (зокрема, культурного плюралізму), демократії та правопорядку. Толерантність — це поняття, що означає відмову від догматизму і абсолютизму, утвердження норм, закріплених у міжнародно-правових актах у царині прав людини» - Декларація принципів толерантності ЮНЕСКО [33].

Толерантність потрібно відрізняти від пасивної добровільності (адже таке пасивне прийняття не виражає позитивного значення судження, і не формує протилежності відхиленню) і від синкретизму [4].

Толерантна людина — це людина, яка з повагою ставиться до інтересів, звичок, вірувань інших людей, прагне зрозуміти їх і досягти взаємної згоди без застосування насильства, тиску [39]. Як зазначає Н. Г. Юровских, поняття «толерантна людина» має складну структуру саме тому, що толерантність розглядається як психічна і духовноморальна якість особистості, яка проявляється у діяльності у різних сферах суспільного та особистого життя. Г.Д. Дмитрієв вважає, що толерантність передбачає усвідомлення індивідом того, що світ багатовимірний, а значить і погляди на цей світ різні. З психологічної точки зору толерантність трактується як прояв свідомого, осмисленого і відповідального вибору людини, що включає в себе ціннісно-

сміслову систему (повагу, визнання цінності права, свобод та рівноправності людей тощо; особливий спосіб міжособистісної взаємодії з іншими) [9].

Толерантність розглядають і як характеристику будь-яких соціальних структур окремої людини, соціальної групи або суспільства в цілому, орієнтовану на вирішення конфліктних ситуацій [39].

У психологічному словнику толерантність означена як «відсутність або ослаблення реагування на якийсь несприятливий фактор у результаті зниження чутливості до його впливу» [6]. Наприклад, толерантність до тривоги проявляється в підвищенні порога емоційного реагування на загрозову ситуацію, а зовні – у витримці, самовладанні, здатності тривало витримувати несприятливі впливи без зниження адаптивних можливостей.

У роботі 1949 р. «Толерантність по відношенню до неоднозначності в якості змінної особистості» Е. Френкель-Брансвік визначає толерантність до невизначеності як емоційну і перцептивну особистісну змінну. На його думку, «толерантність до невизначеності є особистісною рисою, що визначає ставлення індивіда до неоднозначних, невизначених, тривожних ситуацій незалежно від емоційного знаку цієї невизначеності» [16]. Толерантність до невизначеності є одним із ключових чинників, що впливають на здатність школярів адаптуватися до стрімких змін, втрат, загроз і невизначеності майбутнього [8].

Толерантність до людей не означає толерантності до будь-яких ідей та дій. Ми можемо поважати гідність кожної людини, але це не зобов'язує нас приймати людиноненависницькі погляди чи злочинні дії.

Свобода слова не означає свободу від критики та наслідків. Кожен має право висловлювати свою думку, але суспільство також має право засуджувати та маргіналізувати деструктивні ідеї [40].

Парадокс толерантності — логічний парадокс, який виникає, коли особа має толерантність щодо нетерпимості, а, отже, підтримує другу. Таким чином надмірно толерантна особа буде вважатися не толерантною, в той час

як необмежено толерантне суспільство, його здатність бути толерантним, зрештою стирається нетолерантними [21].

Парадокс толерантності не повинен використовуватись як виправдання для превентивних репресій. Обмеження прав і свобод можливе лише як реакція на реальні, а не потенційні загрози.

Найкращий спосіб протидіяти нетерпимості - зміцнення демократичних інститутів, культури діалогу та цінностей відкритого суспільства. Просвіта, соціальна інтеграція, подолання несправедливості - ось справжня вакцина від фанатизму.

Зрештою, толерантність – це не статичний стан, а постійний процес балансування, переговорів та пошуку компромісів. Це складна робота, яка вимагає мудрості, принциповості та доброї волі від усіх учасників суспільства. Ми маємо бути рішучими у захисті гуманістичних цінностей, але водночас – чуйними та самокритичними. Парадокс толерантності не має простого вирішення, але усвідомлення цієї дилеми - перший крок до її подолання [40].

Передумовою толерантності є те, що ви не згодні з цінністю, яку ви терпите. Ви не можете говорити про толерантність до речей, з якими ви погоджуєтесь. Справа в тому, що толерантність стосується як більшості, так і меншості. Меншість не має права висувати свої власні цінності більшості. Більшість мусить терпіти меншість, але лише так, щоб це не підривало здатність суспільства функціонувати.

Також це особливості поведінки та способу життя інших. Терпимість до чужого способу життя, поведінки, звичаїв, почуттів, ідей, вірувань є умовою стабільності та єдності суспільств, особливо тих, які не є гомогенними ні у релігійному, ні в етнічному, ні в інших соціальних вимірах.

Поняття терпимості принципово є моральним поняттям, яке стало політичним і правовим поняттям. Толерантність є людською чеснотою, і у сенсі моралі означає терпимість до відмінностей серед людей, уміння жити,

не заважаючи іншим, здатність мати права і свободи, не порушуючи прав і свобод інших.

Толерантність характеризується:

1) системністю, оскільки толерантність являє собою сукупність елементів, які перебуваючи у відносинах і зв'язках один з одним, утворюють єдність, яким властиві цілісність, структурність, взаємозалежність із середовищем, ієрархічність і множинність опису, тобто, всі властивості системи;

2) суб'єктністю, оскільки як суб'єкт, так і об'єкт толерантності перебувають в активному стані у процесі діяльності;

3) предметністю, оскільки толерантність реалізується лише тоді, коли є певне поле узгодження інтересів і пошуку компромісів;

4) контекстністю, оскільки вибір рівня толерантності залежить від конкретних ситуацій взаємодії [9].

За Філософським енциклопедичним словником «толерантність» — це термін, котрим позначають доброзичливе або, принаймні, стримане ставлення до індивідуальних та групових відмінностей (релігійних, етнічних, культурних, цивілізаційних). Світоглядною основою толерантності є поцінювання різноманітності — природної, індивідуальної, культурної [33].

За визначенням релігієзнавчого словника, толерантність релігійна — поняття, що характеризує таку морально-практичну орієнтацію, «технологію» поведінки соціальних агентів (конфесій, релігійних груп, віруючих) у процесі їх взаємовідносин, яка передбачає взаємоповагу, свідому відмову від зверхності, ущемлення прав і гідності один одного. В основі толерантності релігійної обов'язкове визнання егалітарності, автономності суб'єктів релігійної комунікації, зваженість і неупередженість у ставленні до інших релігійних парадигм, форм релігійної діяльності, культу та традицій. Толерантність релігійна — це також визнання як за окремими віруючими, так і віросповіданнями права на власне розуміння істини [13].

У наш час, завдяки зусиллям ЮНЕСКО, поняття «толерантність» стало міжнародним терміном. 16 листопада 1995 року на сесії Генеральної конференції країн-членів ЮНЕСКО у Парижі, було одностайно прийнято «Декларацію принципів толерантності» [18].

Цією декларацією дається визначення поняття «толерантність», а також вона проголошує 16 листопада Міжнародним днем, присвяченим толерантності, який відзначається щорічно.

У Декларації принципів толерантності підкреслюється також освітянське завдання, що виховання у дусі толерантності слід розглядати як невідкладний імператив; у зв'язку з цим необхідно заохочувати методи систематичного й раціонального навчання толерантності, що розкривають культурні, соціальні, економічні, політичні та релігійні джерела нетерпимості, які лежать в основі насильства і відчуження.

Організація Об'єднаних Націй прийняла дві заяви про релігійну нетерпимість. У деклараціях окреслено свободу думки та релігії, викладену в Декларації прав людини та право вільного вираження у суспільстві без дискримінації [33].

Варто наголосити, що поняття "толерантність" у різних мовах відрізняється і смисловими відтінками: в англійській мові "готовність і здатність без протесту сприймати особистість або річ"; у французькій – "повага свободи іншого, його способу мислення, поведінки, політичних та релігійних поглядів"; в арабській – "прощення, м'якість, співчуття, терпіння"; у персидській – "терпіння, терпимість, стійкість, готовність до примирення".

Толерантність, будучи "поблажливим, терпимим ставленням до чого-небудь (чого не схвалюєш)", а також "виміром вищого аксіологічного порядку", у деяких випадках може стати єдиною можливим шляхом погашення, урегулювання конфліктних ситуацій або ж їхнього попередження. Толерантність жодним чином не може бути уподібнена терпінню, що найчастіше означає здатність особистості переносити фізичний або психологічний біль, що виник унаслідок насильства вербального чи

фізичного характеру. Толерантність включає не тільки повагу до інших і визнання рівності прав, але й відмову від примусового й гнітючого домінування. Вона породжена розбіжностями, розмаїтістю й протиріччями, поза якими потреба в толерантності була б невиправданою [16]. «Але й не варто забувати також, що для того, щоби зберегти толерантне суспільство, ми маємо й навчитися бути нетолерантними до нетолерантності» - зазначає Карл Поппер [2].

Необхідно відмітити, що існує поняття про різні типи толерантності:

1. Байдужість до існування різних поглядів та практик. Цей тип характеризує ситуацію, коли різні системи поглядів допускаються, при умові, що вони не суперечать загальнолюдським нормам.

2. Повага до іншого, якого я не розумію і з яким я не взаємодію. Цей тип відокремлюють в силу рівноправності культур і відсутності привілейованої системи поглядів і переконань.

3. Терпимість до слабкості інших. Цей тип носить деякий зневажливий контекст. Це збігається з плюралізмом і пов'язане з виділенням привілеїв у системах поглядів та цінностей.

4. Розширення власного досвіду та критичний діалог, що спирається на діалогічність природи розуму [38].

Етнічна толерантність — здатність особи проявляти терпіння до малознайомого способу життя представників інших етнічних спільнот, їх поведінки, національних традицій, звичаїв, почуттів, думок, ідей, вірувань і т. д. Зовні етнічна толерантність відбивається в витримці, самовладанні, здатності індивіда тривало виносити незвичний вплив чужої культури без зниження адаптивних можливостей [37].

Комунікативна толерантність — це характеристика ставлення особистості до людей, що показує ступінь переносимості нею неприємних або неприйнятних, на її думку, психічних станів, якостей і вчинків партнерів по взаємодії [16]. Комунікативна толерантність виявляється у тих випадках, коли людина або не бачить особливих відмінностей між підструктурами

своїї особистості і особистості партнера, або не відчуває негативних переживань з приводу відмінностей [7] .

Саме комунікативна толерантність має вирішальне значення для дотримання миру та злагоди у цивілізованому суспільстві; для прискореного соціально-економічного розвитку [31].

В. В. Бойко (1996) виділяє такі види комунікативної толерантності:

- ситуативна комунікативна толерантність. Вона проявляється у відносинах даної особистості до конкретної людини; низький рівень цієї толерантності проявляється у висловлюваннях типу: "Терпіти не можу різних сферах життєдіяльності певного суб'єкта". Тут увага акцентується на те, що ціннісна орієнтація - це спрямованість людської цю людину", "Він мене дратує", "Мене все в ньому обурює" і т. п.;
- типологічна комунікативна толерантність. Проявляється у відношенні певного типу особистості або певної групи людей (представників певної раси, національності, соціального шару);
- професійна комунікативна толерантність. Проявляється у процесі здійснення професійної діяльності (терпимість лікаря або медсестри до примх хворих, у працівників сфери обслуговування – до клієнтів і т. д.);
- загальна комунікативна толерантність – це тенденція ставлення до людей в цілому, обумовлена властивостями характеру, моральними принципами, рівнем психічного здоров'я; загальна комунікативна толерантність впливає на інші види комунікативної толерантності, які розглянуті вище.

Для України, як багатонаціональної держави з розмаїттям культур і релігій, питання терпимості, етичності, гуманістичного виховання стають чи не головним чинником внутрішньої стабільності країни [16].

Економічна та політична криза українського суспільства, стрімке нівелювання базових моральних цінностей, деформація та відсутність належного досвіду у підростаючого покоління та культури спілкування, недостатній рівень поінформованості у людських розбіжностях породжують

діаметрально-протилежну якість – інтолерантність, наслідки якої ми можемо спостерігати уже сьогодні через стрімке зростання деструктивних та асоціальних поведінкових проявів особистості щодо відношення до собі подібних. Єдиним і найбільш дієвим на сьогодні способом протистояння цьому, наш погляд, є розвиток культурного, морально-етичного та освітнього рівня підростаючого покоління [12].

Формування толерантності починається у підлітковому віці і триває, на думку багатьох учених, в юності. У ці періоди відбувається становлення особистісної ідентичності, ціннісно-смиислової сфери та самосвідомості. Залежно від протікання цих процесів можна оцінювати наявність та рівень розвитку толерантної свідомості [29].

Сформувати толерантну свідомість у молоді, – на думку О. Прибіткової, – означає реалізувати одну з неодмінних вимог виховання: залучення до надбань сучасної культури, перехід від сьогоднішньої антикультури насильства до нової культури, заснованої на загальних цінностях, поваги до життя, солідарності [20].

Спираючись на перелік соціально-демографічних змінних соціологічного аналізу виокремлюють такі сфери толерантності: гендерна, вікова, освітня, міжнаціональна, расова, релігійна, географічна, між класова, фізіологічна, політична, сексуально-орієнтаційна, маргінальна. Підкреслюється, що кожна людина може мати різний рівень толерантності в різних сферах, бути толерантним, наприклад, до людей похилого віку й водночас бути дуже нетерпимим до представників певних національностей.

Необхідно зазначити, що межі допустимої толерантності (прийнятного рівня) обумовлені соціальними нормами, що діють у тому чи іншому суспільстві. А це означає, що у своїй основі вони мають культурне походження.

Варто підкреслити, що в межах чинних соціальних норм можливі більш толерантні й менш толерантні варіанти особистісної та групової поведінки. Дотримання й слідування принципам толерантності в суспільстві ефективно

відбувається тоді, коли вона має соціальний (груповий) характер й визначається як необхідна умова демократичного суспільства. Другою умовою є сповідування толерантності на рівні окремого індивідуума, коли для нього/неї вона вже не є «обов'язком», а переходить у внутрішній план особистості й перетворюється на цінність – ціннісну толерантність.

Протилежним поняттям до толерантності є інтолерантність. Інтолерантність може бути в прихованій формі або переростати у відкриту. Виокремлюють такі рівні (ступені) на шкалі «толерантність – інтолерантність»:

- 1) протекціоністська толерантність (найвищий рівень прояву толерантності);
- 2) ціннісна толерантність;
- 3) прихована інтолерантність;
- 4) вербальна інтолерантність (людина відкрито висловлює свої упередження);
- 5) агресивна поведінкова інтолерантність (може застосовувати насилля стосовно об'єкта інтолерантності) [16].

До інтолерантності відносяться переслідування та погрожування, а також прояви расизму, етноцентризму, націоналізму, експлуатації та фашизму [30].

На думку деяких науковців (С. Бондирєвої, Д. Колєсова та ін.), інтолерантність також може бути позитивною, але у чітко визначених випадках (ситуаціях), коли вона виявляється як: принциповість, вимогливість, небайдужість [18].

Бачимо, що для суспільства є важливим формувати в людей ціннісні орієнтації, які сприятимуть дотриманню принципів толерантності, а це сприятиме формуванню позитивного клімату в суспільстві та його відкритості для всіх учасників соціальної взаємодії.

На думку дослідників, образ толерантної особистості повинен поєднувати в собі найважливіші характеристики, що відображають психолого-етичні лінії людських відносин:

- гуманність, що передбачає увагу до самобутнього внутрішнього світу людини, віру у його добрий початок, людяність міжособистісних відносин, відмова від методів примусу та форм придушення гідності людини; рефлексивність – глибоке знання особистісних особливостей, достоїнств та недоліків, встановлення їх відповідності толерантному світосприйняттю;
- свобода, що виражається в дисципліні та боргу, та не приймає насильницьких розпоряджень і заборон, здатна призвести до вірних законів, авторитет яких – гарантія їх реалізації в житті;
- відповідальність – прояв внутрішньої сили в ситуації прийняття рішення, його якісного виконання на основі варіативного підходу та системи особистих вимог; захищеність – гарантія розуміння та підтримки, відчуття безпеки та поєднання з іншими людьми у протистоянні згубному впливу соціуму; гнучкість – вміння залежно від складу учасників подій і обставин, що виникли, прийняти рішення, вибудовування системи відносин на основі володіння повноцінною інформацією;
- упевненість у собі – адекватна оцінка власних сил і здібностей, віра у можливість подолати перешкоди; самовладання – володіння собою, управління емоціями, вчинками;
- варіативність – багатовимірний підхід до оцінки навколишнього життя та прийняття адекватних сформованими обставинами рішень; перцепція – вміння помічати та виділяти різні властивості людей, проникати у їхній внутрішній світ;
- емпатія – співпереживання проблемам інших людей, емоційна оцінка подій; почуття гумору – іронічне ставлення до безглузвих обставин, непередуманих дій, вміння посміятися і з себе.

В сучасному демократичному суспільстві процес психологічного формування особистості ґрунтується на принципі "всі різні, і всі рівні", який означає: хтось хоч і відмінний від мене, але рівний зі мною, тому що ми обидва є членами однієї й тієї ж людської спільноти [20].

Толерантність, будучи "поблажливим, терпимим ставленням до чогось (чого не схвалюєш)", а також "виміром вищого аксіологічного порядку", у деяких випадках може стати єдино можливим шляхом погашення, урегулювання конфліктних ситуацій або ж їхнього попередження. Толерантність жодним чином не може бути уподібнена терпінню, що найчастіше означає здатність особистості переносити фізичний або психологічний біль, що виник унаслідок насильства вербального чи фізичного характеру. Толерантність включає не тільки повагу до інших і визнання рівності прав, але й відмову від примусового й гнітючого домінування. Вона породжена розбіжностями, розмаїтістю й протиріччями, поза якими потреба в толерантності була б невиправданою [16].

У повсякденному житті людині доводиться зіштовхуватися з різними важкими ситуаціями, які вона повинна перебороти, знайти той або той спосіб діяльності, щоб розв'язати проблему. Подолання труднощів супроводжує людину протягом всього життя. Фрустраційні ситуації – один із поширених типів ситуацій, з якими людина зіштовхується у ході своєї діяльності. Вони виникають у випадку неможливості для людини задовольнити потреби в практичній діяльності або в сфері міжособистісних відносин. Варто зазначити, що в останні роки розгорнулися дослідження, які спрямовані на з'ясування специфіки переживання саме в юнацькому віці [4].

Отже, толерантність розуміють назагал як прийняття поглядів, вірувань, уподобань, вчинків тощо, відмінних від власних; поважання, сприйняття та розуміння розмаїття культур народів світу, форм самовираження та самовиявлення людської особистості. Тлумачення поняття толерантності так чи так пов'язане з синонімом «терпимість». Толерантність — це чеснота, яка передбачає терпимість щодо розбіжностей між людьми;

вміння жити, не заважаючи іншим, користуватись власними правами та свободами, не порушуючи прав і свобод інших осіб.

1.2 Особливості толерантності в осіб юнацького віку

Особистісна толерантність набуває виняткову важливість саме в юнацькому віці як характеристика інтегральна та багатовимірна, як здатність особистості протистояти фрустрації, агресії, стресу, ризику, невизначеності, зберігаючи стійкість. Саме в юнацькому віці особистість активно освоює соціальний досвід, способи грамотної адаптації в дорослому світі. Становлення та формування толерантності у юнаків науковці розглядають як тривалий, динамічний процес, який в своїй основі має позитивне ставлення до власного «Я», гостру потребу в спілкуванні, у взаємодії. Такі цінності толерантності, як людська гідність, справедливість, ненасильство та співпраця набувають особистісний сенс для юнаків лише тоді, коли дитина розбирається в самому собі, оцінює свої вчинки, їх мотиви, у неї розвинуто моральний самоконтроль особистості, готовність до самовдосконалення [36]

Період після підліткового позначають юність. Юність (від 14–15 до 22–23 років) – це період завершення фізичного дозрівання організму, завершальний етап початкової соціалізації особистості. Це перехідний етап між дитинством і дорослим життям [24]. Це період, коли людина може пройти шлях від невпевненого, непослідовного підлітка, який претендує на дорослість до дійсного по дорослішання. У нових соціально-економічних умовах суспільство повернулося обличчям до гостро поставленої проблеми толерантності, однак, потрібно пам'ятати, що виховання нового толерантного типу особистості неможливе без кардинальних змін у системі освіти, тобто створення певних педагогічних умов і врахування відповідних особливостей [5].

Показником переходу від підліткового до раннього юнацького віку є різка зміна внутрішньої позиції старшокласника. По-перше, у

старшокласника з'являється потреба зайняти внутрішню позицію дорослої людини (потреба мислити і діяти як доросла людина) [19].

Особистісна трансформація може вирішитися безконфліктно, якщо людина буде здатна брати на себе відповідальність за прийняті і здійснені нею самостійно рішення, а також планувати і визначати життєві перспективи (далекі і близькі). В. П. Пісоцький та А. М. Горянська вважають, що саме з епохи юності починається справжній розвиток особистості у формі свідомого самовдосконалення і саморозвитку. Особистісне новоутворення новоутворення епохи юності – почуття відповідальності за своє життя [22].

Подолання криз ранньої юності пов'язане із набуттям молодою людиною справжнього життєвого досвіду дорослого життя, як позитивного так і негативного, із переосмисленням своїх цінностей та ідеалів, із побудовою несуперечливого світогляду [19].

На думку Д. Маклейн, толерантність до невизначеності являє собою риси особистості, «розсип реакцій, від відкидання до привабливості, при сприйнятті невідомих, складних, динамічно невизначених або суперечливих інтерпретацій, стимулів» [27].

У процесі формування толерантності до невизначеності як чинника життєстійкості школярів ключову роль відіграють дорослі, передусім батьки, вчителі, класні керівники та шкільні психологи. Саме вони здатні створити безпечне, підтримувальне середовище, в якому діти зможуть не лише проживати свої страхи й тривоги, а й навчатися ефективних способів реагування на стресові ситуації [8].

Соціальна ситуація розвитку юнаків може розгортатися через три альтернативні (іноді поєднані) статуси – старшокласника, студента чи працюючого. У кожного статусу є свої плюси чи мінуси.

Старшокласники прагнуть звільнитися від контролю та опікування з боку батьків і вчителів, а також від встановлених ними норм і порядків – емансипації, автономії у поведінці, емоціях та нормах.

Поведінкова емансипація являє собою потребу і право молодих людей самостійно вирішувати питання, які стосуються їх особисто, і тому передбачає зняття жорсткого регулювання старшими поведінки молоді, особливо у сфері дозвілля.

Емоційна емансипація є потребою і правом молодих людей мати власні уподобання.

Нормативна емансипація являє собою потребу і право молодих людей на власні погляди і наявність таких.

Особливості спілкування юнаків, за словами П. І. Сахно й Н. М. Теслик:

- висока гнучкість соціальних ролей;
- комунікативне експериментування, прагнення до розширення сфери спілкування, накопичення досвіду,
- залишається актуальним прагнення перебувати у референтній групі, займати вагомий статус серед ровесників
- це етап інтеграції в процесі соціалізації, тобто молоді люди намагаються налагодити з ровесниками взаємини, що характеризуються глибокою психологічною близькістю;
- гетеросоціальність – готовність до спілкування з представниками обох статей тощо [28].

Нове тисячоліття, у якому відбуваються стрімкі зміни у всіх сферах життя, гостро ставить перед світовою спільнотою проблему формування толерантності у різних сферах взаємодії людей, у тому числі і в гендерних відносинах.

Згідно визначення, висвітленому в Декларації, толерантність означає повагу, прийняття і правильне розуміння багатого різноманіття культур нашого світу, наших форм самовираження і способів прояву людської індивідуальності. Це визначення, найбільш узагальнене, і передбачає терпиме ставлення до інших національностей, рас, кольору шкіри, статей та осіб з різною сексуальною орієнтацією. Незважаючи на інтерес до проблем

гендеру останнім часом, питання гендерної толерантності є висвітленим фрагментарно, особливо як соціально-психологічного феномену [9].

Аналіз зарубіжної й вітчизняної психологічної літератури з проблеми дослідження толерантності з позиції гендерних стосунків, засвідчив, що на сучасному етапі немає єдиного тлумачення поняття «гендерна толерантність». У соціальній психології гендерна толерантність вживається в різних сенсах [25].

Узагальнивши наукові позиції вчених щодо розгляду феномену гендерної толерантності, ми визначили сутність гендерної толерантності особистостей юнацького віку як цілісну індивідуально-групову та соціально-прийнятну характеристику особистості, що дозволяє встановлювати й підтримувати якісні взаємостосунки з представниками своєї та протилежної статі на рівні співробітництва, кооперації та компромісів [26].

Одним з найбільш важливих періодів для розвитку гендерної толерантності є період юності. Науковці зазначають, що юність – це період активного формування світогляду, де привласнення тих чи інших цінностей є однією зі складових процесу активної соціалізації молодого людини.

На фоні політичних та соціально-економічних перебудов, зростають вимоги до молодого покоління в процесі їх соціалізації та професійного становлення. Відповідно, розширення кола можливостей у поєднанні з недостатнім відходом від стереотипів, нав'язаних певними культурними та історичними схемами, зростає конкурентність та нетерпимість у взаємодії між представниками різних статей. Така ситуація сприяла зростанню уваги вчених до розробки наукових положень щодо оптимізації гендерної культури й розвитку гендерної толерантності юнацтва [26].

Культивування ідей гендерної толерантності пов'язано з формуванням у юнацтва ключових компетентностей і соціальних ролей: громадянина, сім'янина, працівника. Тому, необхідним та важливим завданням на порозі вступу молоді у доросле життя стає формування установки на гендерну толерантність. Її формування в юнацькому віці має принципове значення для

вільного розвитку особистості, для вибору індивідуальних шляхів самореалізації та при виробленні власної життєвої стратегії хлопців і дівчат [13].

Гендер трактується як «сконструйований соціальний поділ, що ґрунтується на анатомічному полі, але не обов'язково співпадає з ним». Таке розуміння гендеру дає можливість трактувати сексуальність не в біологічно-анатомічних, а в соціокультурних термінах. Гендер – це цілісна психічна репрезентація статі, сповнена неповторним динамічним глибинним, когнітивним та поведінковим поняттям жіночого та чоловічого, здобута індивідом у результаті набуття індивідуального гендерного досвіду.

Якщо гендер визначається соціокультурним досвідом, то у кожній культурі, спільноті існують свої моделі гендеру, які можуть відрізнятися одна від одної [9].

Отже, за І. П. Сахно і Н. М. Теслик, у юнацькому віці вирішуються такі основні завдання толерантності:

- установлення зрілих відносин із ровесниками обох статей;
- вироблення соціально-відповідальної поведінки;
- побудова системи цінностей та етичної свідомості [28].

Існують багато досліджень з проблеми формування толерантності.

Практично в кожному з них є програма, яка не тільки теоретично обґрунтована, а й емпірично перевірена з наукової точки зору. Нині проблема толерантності набуває міжкультурний, міжетнічний, міжконфесійний характер. Пов'язано це з тим, що кожен етнос в нашій країні претендує на свій культурний простір [3].

Проведений теоретичний аналіз досліджень гендерної толерантності у соціально психологічному контексті дозволяє виділити два підходи. Згідно першого підходу, який відображає соціобіологічний підхід у трактуванні гендеру, гендерну толерантність розглядають як неупереджене ставлення до представників іншої статі. Так можна визначати гендерну толерантність як готовність до прийняття на рівні індивідуальної і суспільної свідомості

гендерних відмінностей на принципах рівності прав, можливостей і особистісного самовираження чоловіків і жінок через систему всіх суспільних символів, цінностей, норм та організацію соціальних інститутів у цілому.

Гендерна толерантність проявляється в приймаючому, розуміючому ставленні до представників своєї та протилежної статі. Визначають гендерну толерантність як різновид взаємодії та взаємовідносин між жінками і чоловіками як індивідами, соціальними групами, створеними ними партіями, громадськими структурами, за яких сторони виявляють терпимість і повагу до відмінності у позиціях, поглядах, віросповіданні, способі життя, звичаях. Це один з принципів паритетної демократії. Він пов'язаний зі свободою вибору, правами людини, правами жінок в аспекті прав людини. Виділяє у гендерній толерантності оцінний компонент (неупереджене ставлення до представників іншої статі, неприпустимість апріорного приписування людині недоліків іншої статі, неприйняття ідеї про перевагу однієї статі над іншою).

У другому підході гендер трактується як соціокультурний конструкт, гендерна толерантність розглядається як прийняття, неупередженість щодо різноманітних гендерних практик і право вільного, необмеженого вибору й визначення власної гендерної належності. Такий підхід у тлумаченні гендерної толерантності дозволяє розглядати її у більш ширшому контексті, включаючи і гендерну самоідентифікацію індивіда. Гендерна толерантність проявляється у гендерних відносинах [9].

В більшості осіб юнацького віку спостерігаються прагнення до сприятливого та ефективного спілкування, до порозуміння з опонентами, вони соціально активні і не уникають спільної діяльності з іншими, проте, через певну обмеженість здібностей та умінь іноді вони не здатні організувати ефективну комунікативну діяльність на основі партнерських взаємин, виявляти «гнучкість» у спілкуванні залежно від індивідуальних особливостей інших. Для більшості юнацтва властиві маскулинні та

андрогінні якості особистості. Аналіз взаємозв'язку гендерних якостей особистості з рівнем її комунікативної толерантності показав, що в особистостей маскулинного типу частіше спостерігаються тенденції інтолерантної комунікації, ніж у особистостей фемінного та андрогінного типу [24].

Отже, юнаки та юнки демонструють помірний рівень толерантності, що залежить від ситуації. Толерантність до невизначеності більшою мірою розвинута в дівчат. Життєстійкість має зворотний зв'язок як із загальним рівнем інтолерантності, так і з показниками новизни та складності ситуацій невизначеності в юнаків. У дівчат, на відміну від хлопців юнацького віку, існує зв'язок усіх показників життєстійкості з новизною, складністю та загальним рівнем інтолерантності до невизначеності.

Висновки до розділу 1

Отже, ми ознайомились із поняттям, видами та проявами толерантності в юнацькому віці. І можемо зробити висновок, що толерантність є соціальним явищем, яке включає в себе терпимість і миролюбність до релігійних, етнічних, етичних, гендерних та міжособистісних розбіжностей в поглядах. Ми дослідили і проаналізували різні наукові джерела і виявили, що в сучасних реаліях явище толерантності є дуже актуальним, адже в нашому суспільстві присутні певні прояви інтолерантної поведінки, що є несприятливим явищем для соціалізації юних осіб. Виходячи з цього ми дослідили і проаналізували, що необхідно зробити для покращення цієї проблеми в нашому суспільстві, дослідили як необхідно виховувати толерантність до інших людей в юнаків та юнок нових поколінь, які соціалізуються зараз і будуть формувати і підтримувати соціальні норми майбутнього. Отже, результати даного етапу дослідження є доцільним для точнішого формування уявлень про явище толерантності, які є корисними нам для виконання наступних етапів і завдань даного дослідження.

РОЗДІЛ 2

ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ТОЛЕРАНТНОСТІ В ЮНАЦЬКОМУ ВІЦІ

2.1 Методика діагностики толерантності в юнацькому віці

Опрацювання теоретичних аспектів та аналіз психодіагностичних методик – це важливі кроки для розуміння особливостей толерантної поведінки в юнацькому віці та її зв'язку з індивідуальними характеристиками особистості. Складання програми емпіричного дослідження з використанням інструментальних методик є ключовим етапом у зборі та аналізі конкретних даних, які допоможуть підтвердити або спростувати теоретичні припущення. Цей підхід до розв'язання проблеми індивідуально-психологічних детермінант агресивних проявів в молодіжному середовищі є цілком логічним і системним.

Дослідження за методикою інтерв'ю з учнями 10 класу полягає у припущенні, що толерантність особистості в юнацькому віці пов'язана з такими індивідуально-психологічними детермінантами, як відкритість, спілкування, свобода переконань та повага до різноманіття.

База дослідження – Новоушицький ліцей Новоушицької селищної ради Хмельницької області, кількість учнів 10 класу складає 37 осіб.

Методики дослідження: опитування у формі інтерв'ю та методика «Визначення загальної комунікативної толерантності (за В. В. Бойком)».

1. *Інтерв'ю* було проведено серед учнів 10-А класу з метою визначення рівня обізнаності учнів щодо поняття толерантності, їхнього ставлення до людей з різними поглядами, культурними особливостями та індивідуальними відмінностями. Досліджувалося, наскільки важливою учні вважають толерантність в освітньому середовищі та чи виникають у колективі ситуації нетолерантного ставлення відносно як до окремих юнаків та юначок, так і групи один до одного.

Запитання були такими:

1. Що для тебе означає «бути толерантним»?
2. Чи вважаєш ти себе толерантною людиною?
3. Які риси характеру, на твій погляд, допомагають бути терпимим до інших?
4. Чи є межа у твоєї толерантності?

Під час аналізу і обробки результатів дослідження за методикою інтерв'ю ми виділили такі рівні, як низький, помірний та високий, зокрема:

Високий рівень толерантності юнаків характеризується тим, що в поведінці учнів прослідковується високий рівень обізнаності і терпимості до інших учасників колективу та оточуючих. В них присутнє відчуття поваги до однокласників та інших людей з навколишнього оточення.

Помірний рівень. На цьому рівні учні вважають себе толерантними, але згідно з їхніми відповідями можна зробити висновок, що вони не завжди можуть проявляти терпимість в різних ситуаціях, в зв'язку з певними думками і переконаннями, що породжують конфліктні та емоційні ситуації.

Низький рівень. Це досить високий рівень конфліктності на підставі розбіжностей в поглядах та небажанні знаходити компроміс під час конфліктних ситуацій, що приводить до накопичення образ, які висловлюються у формі образливих висловлювань на постійній основі.

Рівні прояву толерантної поведінки в даному дослідженні ми розподілили на три загальні, в яких результати розміщені в порядку від найвищого показника проявів толерантної поведінки до найвищого. Ми виділили загальні 3 рівні саме з метою стислого, структурованого та узагальненого викладу середнього показника результатів на різних рівнях особистісних проявів цієї толерантної поведінки в учнів.

2. *Методика вивчення загальної комунікативної толерантності (за В. В. Бойком)*

Ця методика дозволяє визначити загальний рівень комунікативної толерантності та рівні толерантності за окремими показниками —

неприйняття індивідуальності іншого, використання себе як еталона, нетерпимість до особистісного дискомфорту партнера по спілкуванню тощо.

Автор цієї методики В. В. Бойко виділив таку шкалу оцінювання:

1. бал – зовсім невірно;
2. бали – вірно до деякої міри (несильно);
3. бали – вірно значною мірою (значно);
4. бали – вірно найвищою мірою (дуже сильно).

Максимальне число балів, які можна отримати – 135, свідчить про абсолютну нетерпимість до оточуючих, що навряд чи можливо для нормальної особистості. Точно так само неймовірно одержати нуль балів – свідчення терпимості до всіх у всіх ситуаціях. У середньому опитані набирають: керівники установ підрозділів – 40 балів, медсестри – 43 бали, вихователі – 31 бал [15].

Запитаннями у цій методиці є:

1. Наскільки Ви здатні приймати чи не приймати індивідуальності людей, що зустрічаються Вам?
2. Чи немає у Вас тенденції оцінювати людей на основі власного «Я»?
3. Якою мірою Ви вмієте приховувати або згладжувати неприємні враження при зіткненні з комунікабельними якостями людей?
4. Чи є у Вас схильність переробляти і перевиховувати партнера?
5. Якою мірою ви схильні пристосовувати партнера під себе, робити їх зручними?
6. Які Ваші адаптаційні здібності у взаємодії з людьми?

Дослідження проявів толерантності в юнацькому віці складалося з чотирьох етапів:

Під час першого етапу була розроблена програма дослідження на основі теоретичного аналізу проблеми. Ця програма включала визначення мети та збір інформації стосовно даної методики.

Завданням другого етапу було встановлення контакту між дослідником і досліджуваними учнями.

На третьому етапі відбувалися процеси безпосереднього обміну інформацією та аргументації відповідей суб'єктами дослідження.

І на четвертому етапі ми підбили підсумки дослідження цієї методики.

Завданням дослідження за методикою анкетування «Визначення загальної комунікативної толерантності (за В. В. Бойком)» було визначення середньостатистичного прояву толерантної поведінки серед учнів 10 класу.

Отже, першим етапом цієї методики було визначити мету дослідження та підготувати бланки для анкетування. На другому етапі ми провели збір даних учасників опитування за допомогою анкетування. І наступним етапом були обробка і аналіз результатів даних і написання протоколу проведеного дослідження.

2.2 Результати діагностики толерантності в осіб юнацького віку

Дослідження за методикою інтерв'ю

Проаналізуємо результати, отримані за допомогою методики інтерв'ю, і відображають представленість у нашій вибірці різних рівнів проявів толерантної поведінки серед учнів 10 класу з метою визначення рівня обізнаності учнів щодо поняття толерантності, їхнього ставлення до людей з різними поглядами, культурними особливостями та індивідуальними відмінностями. Також досліджувалося, наскільки важливою учні вважають толерантність у шкільному середовищі та чи виникають у колективі ситуації нетолерантного ставлення відносно як до окремих юнаків та юначок, так і групи один до одного.

1) Інтерв'ю було проведено серед учнів 10-А класу (12 осіб). За результатами цього інтерв'ю ми визначили, що значною мірою у 50% учнів простежується тенденція до високого рівня прояву толерантної поведінки: учні здебільшого проявляють високу терпимість до різноманіття людей, учні

вважають толерантністю повагу до співрозмовника та оточуючих їх людей в цілому.

За дещо меншим відсотком учнів (30%) простежується помірний рівень терпимості до інших: учні вважають себе толерантними, але згідно з їхніми відповідями можна зробити висновок, що вони не завжди можуть проявляти терпимість в різних ситуаціях, в зв'язку з певними думками і переконаннями, що породжують конфліктні та емоційні ситуації.

І найменший відсоток учнів 20% має низький рівень толерантної поведінки в ставлення до оточуючих людей: прояви інтолерантної поведінки в них можуть набувати форм образливих жартів, суперечок на основі розбіжностей в думках і переконаннях або непорозумінь на цій основі. Результати подано у таблиці 2.1.

Таблиця 2.1

Результати опитування за методикою інтерв'ю учнів 10-А класу

Рівень	К-ть учнів	У %
Високий	6	50
Помірний	4	30
Низький	2	20

2) В інтерв'ю взяли участь учні 10-Б класу в кількості 14 осіб.

За результатами, високий рівень толерантності мають 60,5% учнів: в їх поведінці прослідковується високий рівень обізнаності і терпимості до інших учасників колективу та оточуючих. В них присутнє відчуття поваги до однокласників та інших людей з навколишнього оточення. Дещо нижчий, тобто помірний рівень мають 29,5% учнів: у їхніх переконаннях і принципах прослідковується достатній рівень обізнаності в понятті толерантності і помірний прояв толерантної поведінки. Низький рівень складають 10% учнів: прослідковуються значні прояви нетерпимості до світогляду інших людей та прояви інтолерантності у формі образливих жартів та створенні конфліктних ситуацій. Результати подано у таблиці 2.2.

Таблиця 2.2

Результати опитування за методикою інтерв'ю учнів 10-Б класу

Рівень	К-ть учнів	У %
Високий	8	60,5
Помірний	4	29,5
Низький	2	10

3) В інтерв'ю взяли участь учні 10-В класу у кількості 11 осіб.

Згідно з результатами опитування:

Високий рівень прояву толерантної поведінки серед учнів становить 42,5%: значна кількість учнів мають такі переконання і принципи, як відчуття поваги до співрозмовника і його авторитетність з їхнього погляду.

Помірний рівень терпимої поведінки до оточуючих мають 19,5% учнів: в них присутнє відчуття впевненості в своїх світоглядах і повага до інших в певних межах, а також невисокий рівень конфліктності на основі думок і переконань в даних учнів, що не дозволяє знаходити компромісних рішень в певних ситуаціях. І в довгостроковій перспективі це приводить до періодичних конфліктних ситуацій в формі образливих жартів, висловлювань і сварок.

І низький рівень толерантності простежується в 38% учнів: це досить високий рівень конфліктності на підставі розбіжностей в поглядах та небажанні знаходити компроміс під час конфліктних ситуацій, що приводить до накопичення образ, які висловлюються у формі образливих висловлювань.

Результати за рівнями за методикою інтерв'ю учнів 10-В класу подано у таблиці 2.3.

Таблиця 2.3

Результати опитування за методикою інтерв'ю учнів 10-В класу

Рівень	К-ть учнів	У %
Високий	5	42,5
Помірний	2	19,5

Низький	4	38
---------	---	----

Загальні результати дослідження толерантності в осіб юнацького віку подано у таблиці 2.4.

Таблиця 2.4

Результати опитування за методикою інтерв'ю учнів 10 класу

Рівень	К-ть учнів	У %
Високий	19	52
Помірний	10	24,4
Низький	8	23,6

Отже, за результатами інтерв'ю: високий рівень толерантності мають 52% учнів, помірний – 24,4%, низький – 23,6%. Отже, у складних соціально-економічних умовах має місце широка розповсюдженість проявів толерантної поведінки та серед учнів 10 класу, що навчаються у закладі загальної середньої освіти.

Методика вивчення загальної комунікативної толерантності (за В. В. Бойком)

У дослідженні взяли участь 19 учнів 10 класу.

Проаналізуємо результати за кожною шкалою окремо:

1. Наскільки Ви здатні приймати чи не приймати індивідуальності людей, що зустрічаються Вам.

За результатами: 26,2% учнів мають високий рівень (не здатні приймати індивідуальності людей); 47,8% учнів – середній рівень (приймають на достатньому рівні); 26,% учнів – низький рівень (переважно не приймають).

2. Чи немає у Вас тенденції оцінювати людей на основі власного «Я».

26,2% учнів з високим рівнем (переважно оцінюють на власному Я»); 37,4% учнів – середній рівень (інколи); низький рівень (зазвичай ні) мають 36,4% учнів.

3. Якою мірою Ви вмієте приховувати або згладжувати неприємні враження при зіткненні з комунікабельними якостями людей.

26,2 % учнів – високий рівень (не вміють); 57,2% учнів – середній рівень (вміють на достатньому рівні); 16, 6% учнів – низький рівень (позитивні навички).

4. Чи є у Вас схильність переробляти і перевиховувати партнера.

31,4% учнів – високий рівень (досить велика схильність); 46,8% учнів – середній рівень (інколи); 21,8% учнів – низький рівень (не мають схильності).

5. Якою мірою ви схильні пристосовувати партнера під себе, робити їх зручними.

31,2% учнів – високий рівень (досить велика тенденція); 53,2% учнів – середній рівень (інколи); 15,6% учнів – низький рівень (зазвичай ні).

6. Які Ваші адаптаційні здібності у взаємодії з людьми.

26,2% учнів – високий рівень (адаптаційні здібності низькі); 57,2% учнів – середній рівень (середні здібності); 16,6% учнів – низький рівень (успішні здібності).

Результати за шкалами за методикою В.В. Бойко подано у таблиці 2.5.

Таблиця 2.5

Результати я за методикою «Вивчення загальної комунікативної толерантності за В. В. Бойко».

Рівень	Низький рівень (учнів)	Низький рівень (у %)	Середній рівень (учнів)	Середній рівень (у %)	Високи й рівень (учнів)	Високий рівень (у %)
1 шкала	5	26	9	47,8	5	26,2
2 шкала	7	36,4	7	37,4	5	26,2
3 шкала	3	16,6	11	57,2	5	26,2
4 шкала	4	21,8	9	46,8	6	31,4
5 шкала	3	15,6	10	53,2	6	31,2

6 шкала	3	16,6	11	57,2	5	26,2
---------	---	------	----	------	---	------

Отже, за результатами проведеного анкетування серед учнів 10 класу можемо зробити висновок, що учні загалом розуміють значення поняття толерантності і в загальному позитивно ставляться до ідеї поваги до інших культур, світоглядів, переконань і принципів. Проте в певному відсотковому відношенні має місце незначна кількість нетерпимості. У цілому рівень толерантності серед досліджуваних має середній рівень прояву толерантності до інших.

2.3 Рекомендації з розвитку толерантності в юнацькому віці

Сучасне українське суспільство переживає складний період свого саморозвитку, позначений труднощами перехідного періоду, коли демократичні, гуманістичні цінності утверджуються суперечливо і надто повільно. Це зумовлює падіння моралі, культури взаємостосунків між людьми, криміналізацію суспільних відносин тощо. Значні суперечності особливо позначаються на молодому поколінні, в свідомості й поведінці якого не сформувалися та міцно не закріпилися позитивні установки й мотиви, значущі ціннісні орієнтації.

За таких обставин вкрай важливим стає виховання в молодого покоління толерантності, оскільки утвердження принципів і норм толерантності є необхідною умовою взаєморозуміння між людьми, взаємодії, злагоди, згуртування і консолідації суспільства [14].

Проблема виховання толерантності складна і різноманітна. Ми визначаємо її як моральну цінність особистості, яка характеризує терпиме ставлення, повагу, сприйняття та розуміння інших людей, незалежно від їхньої етнічної, національної або культурної належності; інших поглядів, характеру, темпераменту, звичок; різних культурних груп чи їхніх представників, різноманітних форм самовираження та самовиявлення людської особистості [23].

Здійснюються наміри по новому подивитися на світ, подолати перепони, які роз'єднують людей, утвердити між ними стосунки на засадах взаєморозуміння та гуманізму.

Наростання агресивності на всіх рівнях людського буття – війни, тероризм, національна й релігійна нетерпимість, конкурентно-агресивний спосіб поведінки – викликали практичну необхідність досліджень щодо профілактики цих явищ, механізмів протистояння. У останні десятиліття поняття «толерантність» стало міжнародним терміном і одним із ключових слів у проблематиці світу.

Однією з найважливіших суспільних проблем є виховання особистості, яка має високий рівень толерантності. Аж до нашого часу поняття толерантності залишається значною мірою чужим для українського мислення [14].

Формування толерантності у юнацькому віці становить одне з пріоритетних завдань сучасної психологічної науки, оскільки саме у цей період відбувається інтенсивне становлення особистості.

Толерантність є першим щаблем не тільки до запобігання, але й до подолання стереотипів. Діалог, безпосередній контакт - це найкраще джерело інформації про інших, реальний шлях духовного й культурного зближення, інструмент розв'язання різних проблем. Крім того, це відкритість до міжкультурного спілкування, в основі якого лежить повага до особливостей іншого, іншими словами, його ідентичності.

Реалізації завдань під час освітнього процесу сприятиме застосування відповідних підходів до виховання толерантності – цілеспрямованість, адже виховання толерантності передбачає чітке усвідомлення доцільності конкретних педагогічних дій. Формування толерантності можливе тільки за наявності належної мотивації й усвідомленості того, навіщо необхідна ця якість (особиста мета) і усвідомлення необхідності як для себе (особиста мета), так і для суспільства (соціальна мета).

Єдність цілей учителя і учня значною мірою пришвидшить виховання толерантності;

- урахування індивідуальних і гендерно-вікових особливостей (наявних моральних підвалин поведінки, етичних установок, рівня розвитку емоційно-вольової й інтелектуальної сфер, особливостей перебігу психічних процесів, характерологічних рис, особистого досвіду взаємин, наявності і розвитку природних та духовних здібностей); – культуро відповідність, що передбачає необхідність врахування в процесі виховання толерантності особливостей культурного і етнічного середовища учня;

- зв'язок із життям – полягає в єдності соціально організованого виховного процесу й реального життєвого досвіду, а також у відсутності розбіжності між теорією та практикою. Виховання толерантності багато в чому залежить від того, наскільки особа усвідомлює її значущість і життєву необхідність з огляду на результати або наслідки інтолерантності у сучасному агресивному світі. При цьому доцільно орієнтуватися не лише на глобальні суспільні конфлікти, а й на щоденні життєві ситуації з життя учня, що пов'язані з толерантною взаємодією у спілкуванні з друзями, родичами, педагогами;

- повага до особистості, що передбачає незалежно від позиції людини, її світогляду, шанобливе ставлення до неї. При формуванні толерантності означений підхід набуває подвійної значущості: поважаючи і приймаючи думку і вибір особи, за необхідності коригуючи їх, ми показуємо їй приклад толерантного ставлення до людини з іншим світоглядом;

- опора на позитивні риси особистості, що означає необхідність підтримки розвитку учня, поваги до його особистості, що саморозвивається та демонструє готовність до змін і самореалізації. При цьому основою результативного виховання толерантності постає актуалізація позитивних рис учня, позитивного соціального досвіду, розвинених конструктивних умінь взаємодії з людьми;

- соціальна детермінація процесу виховання толерантності передбачає розуміння того, що аналізований процес обумовлений впливом соціального середовища. Що менш воно толерантне, то складніше формувати таку рису характеру. Тому необхідно ґрунтовно вивчити соціум, у якому перебуває учень і враховувати його специфіку при виборі відповідних форм, прийомів і методів роботи;

- єдність теоретичних знань та практичної поведінки передбачає інтеграцію педагогічних зусиль на двох взаємозв'язаних рівнях: інформаційному і поведінковому. Головним критерієм сформованості толерантності постає вміння терпимо, позитивно, конструктивно взаємодіяти з людьми, які мають певні відмінності;

- створення толерантного середовища в освітній установі (налагодження позитивного морально-психологічного клімату та забезпечення співпраці в учнівському колективі);

- діалогічність і співробітництво, що передбачає діалогізацію освітнього простору й опору на спільну діяльність. При цьому співпраця і діалог мають домінувати у взаємодії на таких рівнях: учень-учень, учень-вчитель, учень-вчитель-середовище, учень-вчитель-культура;

- виховна рефлексія, під якою розуміють необхідність створення умов для аналізу міжособистісних взаємин у колективі [10].

Формування толерантності слід починати ще в ранньому дитинстві, коли закладається першооснова людського спілкування і основні моральні категорії (доброта, чуйність, чесність і т. д.) Однак ми часто спостерігаємо не сформованість толерантності у школярів. Одвічні життєві негаразди, стрімкий темп життя, соціальні проблеми і природні катаклізми, виховна інерція батьків по відношенню до дітей, агресія, що панує з екранів телевізорів, - це далеко ще не всі причини не сформованості толерантності у дитини. Навряд чи хтось із нас зможе усунути всі ці причини, але от не дати їм затьмарити чуйне ставлення і активну перетворюючу позицію дитини до світу, що розвиваються ми зобов'язані.

На цей момент існує необхідність учити юнаків свідомому ослабленню реагування на несприятливі чинники, знижуючи їх чутливість до дії, тобто свідомо формувати толерантність.

Формування толерантності юнаків у родині має багатоплановий характер в умовах багатонаціонального та полікультурного населення. Родина є тим соціальним осередком, в якому починається формування толерантності та створюється психологічна ситуація, що забезпечує його подальший розвиток. У кожній родині складається своя індивідуальна виховна система

В основу формування толерантності юнаків у родині необхідно закласти навчання культури світу та правам людини.

Виховати юнака толерантним – це формувати в нього поступливість.

Особливе значення у вихованні толерантності має толерантне середовище освітньої установи, яка представляє собою складну і динамічну систему, що забезпечує атмосферу не насильства, толерантну взаємодію суб'єктів, що заснована на демократичному стилі керівництва і спілкування, прийнятті суб'єктами один одного.

Прояв толерантності означає, що кожний вільний дотримуватися своїх переконань і визнає таке ж право за іншими. Це означає визнання того, що люди за своєю природою розрізняються за зовнішнім виглядом, становищем, мовою, поведінкою та цінностями і мають право жити у світі та зберігати свою індивідуальність. Це також означає, що погляди однієї людини не можуть бути нав'язані іншим. Необхідно зміцнювати дух толерантності та формувати відносини відкритості, уваги один до одного й солідарності, сформувати готовність до дії й заохочувати в родині толерантність і ненасильство.

Толерантність постає як розгортання моральних цінностей, що визначають характер і результативність матеріально- і духовно-перетворюючої діяльності людства як єдиного суб'єкта діяльності. Толерантність може розглядатися як моральне поняття, оскільки в основі

толерантності лежать знання норм моралі і загальнолюдських цінностей, уміння використовувати їх у різних видах діяльності, моральні почуття - повага, симпатія, доброта та ін.

Ядро морального механізму толерантності складають цінності.

Педагогічна толерантність ґрунтується на розумінні дитини, учня як особистості, що розвивається і забезпечує рівність вихователів і вихованців в аспекті їх духовних якостей. Принципами, на основі яких може реалізуватися толерантність у системі освіти і виховання, є принципи плюралізму, вільного, ненасильницького виховання, педагогічної співпраці, виховання миролюбності, емпатичного спілкування, діалогу.

Важливим для юнаків є придбання навичок спілкування як з однолітками, так і з дорослими, тому цей вік є сенситивним для розвитку соціальної толерантності.

Ефективне поширення толерантності у соціальному житті вбачається дослідниками переважно в освіті.

Враховуючи, що основний вид діяльності у юнацькому віці – навчання, виникає завдання впливу на розвиток толерантності юнаків через установи освіти.

Першочергово потрібно реалізовувати принципи толерантності в освітньому процесі. Це дозволяє з найбільшою повнотою розкрити внутрішній світ людини як втілену духовність.

Умовою реалізації принципів толерантності є прагнення педагога до здійснення даного зближення. Це завдання призводить до осмислення толерантної культури вчителя і викладача.

Ми сформуваємо такі рівні формування толерантності в юнацькому віці:

1. Когнітивний рівень: необхідно розширювати уявлення молоді про різноманітність світу, культурні й гендерні відмінності, формуючи критичне ставлення до стереотипів та упереджень.
2. Емоційний рівень: важливо розвивати емпатію, здатність до співпереживання та рефлексії.

3. Мотиваційно-ціннісний рівень: формування гуманістичних цінностей та прагнення до гармонійної взаємодії.

4. Рефлексивний рівень: формування усвідомлення власних упереджень і готовність їх долати.

5. Міжособистісний рівень:

- соціальні навички – розвиток комунікативних умінь, уміння слухати і чути іншого;

- конструктивна взаємодія – навчання ненасильницькому спілкуванню, навичкам співпраці та компромісу.

6. Соціокультурний рівень:

- соціокультурний простір – участь у громадських, волонтерських та крос культурних проєктах;

- сімейні впливи підтримка моделі толерантного ставлення у взаєминах батьків та дітей;

- освітнє довкілля – виховання у дусі поваги до різноманіття, використання інтерактивних форм навчання.

Складена нами програма дослідження дозволила нам систематично зібрати дані про рівень терпимості та самооцінки серед юнацького віку, що допомогло глибше розуміти фактори, що впливають на прояви толерантної поведінки. Аналіз цих даних привів до виявлення конкретних патернів та зв'язків між різними змінними, що допомогло нам висунути обґрунтовані висновки та рекомендації щодо підтримки психічного здоров'я та попередження нетерпимих проявів серед юнаків.

Отже, у процес організації виховання толерантності необхідно інформувати вихованців про сутність толерантності та її роль в світі, про різноманіття культур і формувати уявлення про себе як про представника світу, відповідальність за свої дії і вчинки, розвивати вміння критично оцінювати об'єкти та події життя, толерантно взаємодіяти з різними людьми, реалізовувати себе у житті цивілізованими засобами.

Висновки до розділу 2

Емпіричне дослідження проявів толерантної поведінки у юнацькому віці з допомогою інтерв'ю та анкетування "Визначення загальної комунікативної толерантності" серед учнів 10 класу дало можливість виявити у половини респондентів високий рівень толерантності та переважаючу тенденцію на достатній прояв терпимості. Старшокласники досить добре ознайомлені із поняттям толерантності та її видами, демонструють достатньо терпиме ставлення до людей зі свого оточення, рівень конфлітності є не дуже високим, помірним. Учні, в середньому прагнуть до розвитку толерантності, до покращення комунікативних навичок і навичок налагодження контакту та толерантного ставлення в цілому.

Рівень терпимості серед осіб юнацького віку є в цілому задовільним, і в той же час необхідно проводити більше заходів з питань популяризації толерантності і питання заходів щодо запобігання нетолерантного ставлення, про що було зауважено у наших рекомендаціях з розвитку толерантності осіб юнацького віку.

ВИСНОВКИ

Теоретико-експериментальне дослідження психологічних особливостей толерантності в юнацькому віці дало змогу зробити такі висновки:

1. Толерантність – це повага, прийняття та розуміння багатого різноманіття культур, форм самовираження та способів прояву людської індивідуальності. Це готовність приймати інших людей такими, якими вони є, та взаємодіяти з ними на засадах згоди, безконфліктно визнаючи право на відмінність у поглядах, віруваннях чи поведінці. Толерантність — це не поблажливість чи байдужість, а активна позиція, що базується на визнанні прав людини. Це шлях до гармонії та злагоди, повага до різноманіття, що передбачає вміння слухати, розуміти та поважати інші думки, навіть якщо ви з ними не згодні. Толерантна людина не підтримує шкідливі звички чи аморальну поведінку.

2. Юнацький вік є сенситивним періодом для розвитку особистісної зрілості, емпатії та соціальної адаптації. Толерантність у юнаків — це прийняття різноманіття, повага до чужої думки та особливостей, що є важливою складовою соціалізації та психологічного розвитку. У юнацькому віці толерантність тісно пов'язана з комунікативними навичками, гендерними уявленнями та здатністю долати міжособистісні конфлікти. Основними аспектами толерантності в юнаків є: гендерна толерантність, комунікативна толерантність, соціальна толерантність, толерантність до невизначеності.

Основними чинниками формування толерантності в юнацтві є: соціальне середовище та оточення, соціально-економічні та військові умови, гендерні та психологічні механізми, психологічна зрілість особистості, толерантність до невизначеності, культурологічні впливи, комунікативні навички.

Юнаки та юнки розуміють поняття толерантності, її види, прояви і володіють такими соціальними якостями, як гнучке ставлення до людей, комунікативні навички, вміння налагоджувати взаємини з іншими.

3. З метою вивчення психологічних особливостей толерантності в юнацькому віці нами проведено експериментальне дослідження, що передбачало експериментальне дослідження та розробку рекомендацій для виховання толерантності в осіб юнацького віку.

На етапі експериментального дослідження нами визначено показники толерантності в юнаків та юнок. Високий рівень толерантності мають 52% учнів, помірний – 24,4%, низький – 23,6%. Доведено, що учні добре обізнані в понятті толерантності та її видах. Вони готові розвиватись в напрямку набуття навичок толерантності, покращувати свій рівень комунікації і толерантних відносин.

47,8% учнів на середньому рівні приймають індивідуальність інших людей. 36,4% учнів не оцінюють інших на основі власного Я. 57,2% опитаних на середньому рівні приховують неприємні враження при зіткненні з іншими людьми. У 31,4% респондентів високий рівень здатності переробляти і перевиховувати партнера та пристосовувати його під себе, зробити «зручним». 16,6% учнів мають низький рівень пристосуватися до взаємодії з іншими людьми.

4. На основі отриманих результатів експерименту ми розробили рекомендації з виховання толерантності у осіб юнацького віку і покращення якості їх толерантного ставлення до ровесників, описали роль виховання терпимості в освітньому середовищі та середовищі родини.

Виховання толерантності у молодих людей, зокрема юнаків і юнок, є надзвичайно важливою частиною їх успішної соціалізації. В осіб юнацького віку дуже важливо сформувати здорове відчуття терпимості, щоб якомога ефективніше скоротити рівень проявів конфліктної поведінки для забезпечення якісніших міжособистісних стосунків юнаків та юнок. Важливо виховувати у юнаків та юнок норми терпимої поведінки, адже це забезпечить їм якісну соціалізацію та допоможе побудувати міцні міжособистісні зв'язки один з одним і зі світом.

Перспективами подальших досліджень є розробка програми розвитку толерантності в юнацькому віці та апробація її в закладі загальної середньої освіти зі старшокласниками.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Аркатова О. С. Особливості життестійкості підлітків з різним проявом толерантності до невизначеності. *Вісник національного педагогічного університету імені Григорія Сковороди. Серія: Психологічні науки. Психологія: зб. наук. пр.* Запоріжжя: Національний педагогічний університет імені Григорія Сковороди. 2020. Вип. 1. С. 123-128.
2. Бабкіна Катерина: Парадокс толерантності по-українськи. URL: <https://www.dw.com/uk/kateryna-babkina-paradoks-tolerantnosti-po-ukrainsky/a-54024189> (дата звернення: 17.03.2026).
3. Буря Л. В. Психологічні особливості релігійної толерантності в юнацькому віці. *Вісник Житомирського державного університету імені Івана Фанка. Серія: Психологічні науки. Психологія: зб. наук. пр.* Житомир: Житомирський державний університет імені Івана Франка. 2020. Вип. 1. С. 33-72.
4. Вовк М. Переживання фрустраційних ситуацій в юнацькому віці та їх трансформація в життєвий досвід. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Серія: Гуманітарні науки. Психологія: зб. наук. пр.* Київ: Київський національний університет імені Тараса Шевченка. 2021. Вип. 49. С. 35-50.
5. Волошина О. В. Педагогічні умови виховання толерантності у підлітків в позакласній роботі. *Вісник Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія: Соціальні науки: зб. наук. пр.* Вінниця: Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського. 2021. Вип. 9. С. 116-122.
6. Гендерна толерантність як необхідна умова гендерної рівності *Габітус*. 2020. Вип. 13. С. 60-64.
7. Гладуш Г. В. Формування толерантності як основи позитивних міжособистісних стосунків у підлітковому віці. *Вісник Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Серія:*

Психологічні науки. Психологія: зб. наук. пр. Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка. 2011. Вип. 12. С. 241-249.

8. Демидова С. В. Толерантність до невизначеності як чинник життєстійкості школярів під час війни. *Вісник Державного торговельно-економічного університету. Серія: Економічні науки: зб. наук. пр. Київ: Державний торговельно-економічний університет. 2025. Вип. 1. С. 248-252.*

9. Демчина О. Гендерна толерантність як соціально-психологічний феномен. *Вісник Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника. Серія: Соціальні науки. Психологія: зб. наук. пр. Івано-Франківськ: Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника. 2019. Вип. 23. С. 35-41.*

10. Єлісєєва Н. Родина та толерантність підлітка URL: <https://osvita.ua/school/method/2314/> (дата звернення: 17.03.2026).

11. Івах С., Паласевич І. Основні підходи до виховання толерантності у старшокласників. *Науковий вісник Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія: Педагогіка: зб. наук. пр. Дрогобич: Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка. 2020. Вип. 3. С. 116-121.*

12. Карпюк Ю. Я. Психолого-педагогічні особливості розвитку моральної толерантності у підлітковому віці. *Вісник Карпатського національного університету імені Василя Стефаника. Випуск: Педагогіка. Психологія: зб. наук. пр. Івано-Франківськ: Карпатський національний університет імені Василя Стефаника. 2019. Вип. 30. С. 50-56.*

13. Клемешин О., Макушинська Г. Релігійна толерантність: філософсько-правовий аспект *Українське релігієзнавство. Вип. 67. С. 168-176.*

14. Кобзар Григорій «Толерантність – це розуміння того, що людина має право бути не такою, як інші» URL: <https://docuclub.docudays.ua/news/-lyudina-maye-pravo-buti-ne-takoyu-yak-insh.> (дата звернення: 14.03.2026).

15. Корман М. М. Психологічний профіль ефективного керівника. Тернопіль: ТПНУ ім. В. Гнатюка, 2012. 112 с.
16. Кузікова С. Б. Толерантність до невизначеності: теоретико-емпіричні розвідки. *Вісник Сумського державного педагогічного університету ім. А. С. Макаренка. Психологічні науки. Серія: Психологічні науки*: зб. наук. пр. Суми: Сумський державний педагогічний університет А. С. Макаренка. 2018. Вип. 3. С. 67-72.
17. Маковецька К. М. Зв'язок комунікативної толерантності з ціннісними орієнтаціями особистості *Наука і освіта*. 2011. Вип. 1. С. 1-3.
18. Матієнко О. С. Толерантність: введення в проблему. Вінниця: ВДАУ, 2006. 38 с.
19. Остополець І., Прокоф'єва О. Психологія (модуль «Вікова психологія»). Запоріжжя: МДПУ ім. Б. Хмельницького, 2024. 169 с.
20. Павленко І. Особливості формування толерантності сучасних здобувачів вищої освіти *Грааль науки*. 2024. Вип. 42. С. 463-467.
21. Парадокс толерантності. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%9F%D0%B0%D1%80%D0%B0%D0%B4%D0%BE%D0%BA%D1%81_%D1%82%D0%BE%D0%BB%D0%B5%D1%80%D0%B0%D0%BD%D1%82%D0%BD%D0%BE%D1%81%D1%82%D1%96.
(дата звернення: 16.03.2026).
22. Пісоцький В. П., Горянська А. М. Теоретичні питання вікової психології. Ніжин: НДУ ім. М. Гоголя, 2023. 233 с.
23. Пономарьова О. Ю. Технологія виховання толерантності у старшокласників у процесі шкільного самоврядування. *Вісник Київського національного університету імені Бориса Грінченка. Серія: Психологія*: зб. наук. пр. Київ: Київський національний університет імені Бориса Грінченка. 2018. Вип. 2. С. 123-131.
24. Праченко О. Гендерні особливості вияву комунікативної толерантності сучасної молоді. *Вісник Українського державного університету імені Михайла Драгоманова. Серія: Психологія*: зб. наук. пр.

Київ: Український державний університет імені Михайла Драгоманова. 2022. Вип. 18(63). С. 43-53.

25. Праченко О. К. Психологічні особливості прояву гендерної толерантності в юнацькому віці. *Вісник Українського державного університету імені Михайла Драгоманова. Серія: Психологічні науки*: зб. наук. пр. Київ: Український державний університет імені Михайла Драгоманова. 2020. №12. С. 101-110.

26. Праченко О. К., Ставицька С. О., Ханецька Т. І. Психологічні показники та методи розвитку гендерної толерантності в юнацькому віці URL: <https://enpuirb.udu.edu.ua/server/api/core/bitstreams/df71c1ef-652f-4ab8-bbb4-ad005995dde4/content>. (дата звернення: 17.03.2026).

27. Саннікова О. П. Толерантність до невизначеності як предиктор прийняття рішень особистістю. *Вісник університету менеджменту освіти. Серія: Соціальні та поведінкові науки*: зб. наук. пр. Київ: університет менеджменту освіти. 2020. Вип. 41. С. 98-123.

28. Сахно П. І., Теслик Н. М. Вікова психологія : конспект лекцій. Суми : СДУ, 2024. 152 с.

29. Сергієна О. В. Формування толерантності підлітків у навчально-виховному процесі *Перспективи та інновації науки*. 2022. Вип. 10 (15). С. 535-546.

30. Сивак А. Толерантність: види, прояви і значення URL: <https://osvitanova.com.ua/posts/4493-tolerantnist-vydy-proiavy-i-znachennia>. (дата звернення: 15.03.2026).

31. Токарьова Н. Тенденції виявлення комунікативної толерантності у підлітково-юнацькому віці URL: https://www.researchgate.net/publication/366583795_TENDENCII_VIAVLENNIA_KOMUNIKATIVNOI_TOLERANTNOSTI_U_PIDLITKOVO-YUNACKOMU_VICI (дата звернення: 14.03.2026).

32. Толерантність як ознака високого духовного розвитку суспільства URL:

<https://www.lyceum16.org.ua/%D1%82%D0%BE%D0%BB%D0%B5%D1%80%D0%B0%D0%BD%D1%82%D0%BD%D1%96%D1%81%D1%82%D1%8C/>

(дата звернення: 14.03.2026).

33. Толерантність.

URL:

<https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%A2%D0%BE%D0%BB%D0%B5%D1%80%D0%B0%D0%BD%D1%82%D0%BD%D1%96%D1%81%D1%82%D1%8C>

(дата звернення: 16.03.2026).

34. Шевенко А. М. Методичне забезпечення відбору учнівської молоді до вищих навчальних закладів педагогічного профілю: метод. реком. канд. психол. наук. Київ, 2016. 170 с.

35. Шевчук С. Ф.

Ф.

Толерантність

URL:

<https://vue.gov.ua/%D0%A2%D0%BE%D0%BB%D0%B5%D1%80%D0%B0%D0%BD%D1%82%D0%BD%D1%96%D1%81%D1%82%D1%8C>

(дата

звернення: 15.03.2026.)

36. Шилова Д. С. Релігійна толерантність як соціальне явище URL:

<https://hal.science/hal-03500910v1> (дата звернення: 18.03.2026).

37. Шпильова І. С. Напрямки формування толерантності підлітків в

поліетичному

середовищі

URL:

https://elibrary.kubg.edu.ua/id/eprint/14814/1/I_Shpilyova_21_04_2016_konf_IL.pdf (дата звернення: 15.03.2026).

38. Штефанюк В. Толерантність починається з мене URL:

[https://www.bsmu.edu.ua/blog/7129-tolerantnist-pochinaetsya-z-](https://www.bsmu.edu.ua/blog/7129-tolerantnist-pochinaetsya-z-mene/?nocache=1771521331&jet_blog_ajax=1)

[mene/?nocache=1771521331&jet_blog_ajax=1](https://www.bsmu.edu.ua/blog/7129-tolerantnist-pochinaetsya-z-mene/?nocache=1771521331&jet_blog_ajax=1) (дата звернення: 14.03.2026).

39. Що таке толерантність?

URL:

[https://kipt.sumdu.edu.ua/uk/studentam/sotsialno-psykholohichna-](https://kipt.sumdu.edu.ua/uk/studentam/sotsialno-psykholohichna-sluzhba/item/1878-shcho-take-tolerantnist)

[sluzhba/item/1878-shcho-take-tolerantnist](https://kipt.sumdu.edu.ua/uk/studentam/sotsialno-psykholohichna-sluzhba/item/1878-shcho-take-tolerantnist) (дата звернення: 13.03.2026).

40. Ярхо О. Парадокс толерантності: де межа терпимості до нетерпимості? URL: <https://blog.liga.net/user/oyarkho/article/53154> (дата звернення: 15.03.2026).